

Înfrângerea gândirii

Alain Finkielkraut (n. 1949) este unul dintre cei mai iluștri filozofi și esești francezi contemporani. A predat la Catedra de literatură franceză a Universității Berkeley din California. Între 1989 și 2014 a fost profesor de istoria ideilor la École Polytechnique. Din 1985 este producător al emisiunii *Répliques* la France Culture. Între 1990 și 1996 a fost director al revistei *Le Messager européen*. În 2009 a primit distincția de ofițer al Legiunii de Onoare. În 2014 a devenit membru al Academiei Franceze și a obținut Premiul Combourg. Principalele teme abordate în scrierile sale sunt dragostea, literatura, modernitatea, iudaismul, naționalismul, identitatea.

Opere: *Le Nouveau désordre amoureux* (coautor Pascal Bruckner, 1977), *Le Juif imaginaire* (1981), *La Sagesse de l'amour* (1984), *La Défaite de la pensée* (1987), *Internet, l'inquiétante extase* (coautor Paul Soriano, 2001), *L'Imparfait du présent. Pièces brèves* (2002), *Nous autres, modernes* (2005), *Philosophie et modernité* (2008), *Un cœur intelligent* (2009), *L'Identité malheureuse* (2013).

Traduceri în limba română: *Înțelepciunea dragostei* (1994), *Noua dezordine amoroasă* (1995, 2005), *În numele Celuilalt: reflecții asupra antisemitismului care vine* (2004), *Memoria zadarnică* (2004), *O inimă inteligentă* (2010), *Explicația: conversații cu Aude Lancelin* (coautor Alain Badiou, 2012), *Și dacă dragostea ar dăinui* (Humanitas, 2015).

ALAIN FINKIELKRAUT

Înfrângerea gândirii

Traducere din franceză de
SOFIA OPRESCU

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Silviu Nicolae, Vlad Russo
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Carmen Petrescu

Tipărit la Artprint

Alain Finkielkraut
La défaite de la pensée
© Éditions Gallimard, 1987
All rights reserved.

© HUMANITAS, 1992, 2015, pentru prezenta versiune românească

ISBN 978-973-50-5061-0
Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Națională a României.

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

lui Elisabeth
lui Béatrice

La umbra unui cuvânt mare

Într-o secvență din filmul *Vivre sa vie* de Jean-Luc Godard, Brice Parain, care joacă rolul filozofului, opune vieții cotidiene „viața întru gândire“, pe care o numește și viață superioară.

Fondatoare a Occidentului, această ierarhie a fost întotdeauna fragilă și contestată. Însă de puțină vreme adversarii acestei idei pretind că aparțin culturii ca și partizanii ei. Termenul de cultură are, într-adevăr, astăzi două semnificații. Prima afirmă superioritatea vieții întru gândire; a doua o respinge: de la gesturile elementare la marile creații ale spiritului, oare nu totul este cultură? De ce atunci să privilegiezi unele în defavoarea celorlalte: de ce viața întru gândire, și nu arta tricotării, ori mestecarea betelului, ori obișnuința ancestrală de a-ți înmuia tartina unsă din belșug cu unt în cafeaua cu lapte matinală?

Criză în cultură. Desigur, nimeni nu mai scoate pistolul când aude acest cuvânt. Dar sunt tot mai numeroși aceia care, la auzul cuvântului „gândire“, își exhibă cultura. Cartea de față este povestea ascensiunii și triumfului lor.

PARTEA I
ÎNRĂDĂCINAREA SPIRITULUI

Volksgeist

În 1926 Julien Benda publică *La trahison des clercs*. Subiectul cărții „cataclismul noțiunilor morale la cei ce educă lumea“.¹ Benda este îngrijorat de entuziasmul pe care Europa gânditoare îl manifestă de câtăva vreme față de adâncimile misterioase ale sufletului colectiv. El denunță bucuria cu care oficianții activității intelectuale, mergând împotriva vocației lor milenare, veștesc sentimentul universal și glorifică particularismele. El constată, cu o stupeoare indignată, că intelectualii timpului său abandonează grija valorilor imuabile pentru a pune întregul lor talent și tot prestigiul lor în slujba spiritului local, pentru a exalta exclusivismele, pentru a îndemna națiunea să-și strângă rândurile, să se adore și să se situeze împotriva celorlalte prin limba sa, prin arta sa, prin filozofia sa, prin civilizația sa, prin întreaga sa „cultură“.²

Această transmutare a culturii în cultura *mea* este, pentru Benda, semnul distinctiv al timpurilor moderne,

1. *La trahison des clercs*, J.-J. Pauvert, Paris, 1965, p. 52.

2. *Ibid.*, p. 22.

contribuția sa de neînlocuit și fatidică la istoria morală a umanității. Cultura: domeniul în care se desfășoară activitatea spirituală și creatoare a omului. Cultura mea: spiritul poporului căruia îi aparțin și care îmi impregnează totodată gândirea cea mai elevată și gesturile cele mai simple ale existenței cotidiene. Această a doua semnificație a culturii este, cum însuși Benda o indică, o moștenire a romantismului german. Conceptul de *Volksgeist*, adică de geniu național, apare în 1774, în cartea lui Herder *O altă filozofie a istoriei*. Radicalizând teza enunțată de Montesquieu în *Despre spiritul legilor* – „Oamenii sunt guvernați de mai multe lucruri: climă, religie, legi, prescripțiile cărmuirii, exemplele trecutului, moravuri, maniere: din toate acestea rezultând un spirit general“ –, Herder afirmă că toate națiunile Pământului, fie ele cele mai de vază, ori cele mai umile, au un mod de a fi unic și de neînlocuit. Însă, pe când Montesquieu făcea cu grijă distincția între legi pozitive și principii universale de echitate, după Herder, nimic nu transcende pluralitatea sufletelor colective; toate valorile supranaționale, fie ele juridice, estetice ori morale, sunt decăzute din suveranitatea lor.

A decontextualiza operele umane, a le extrage din locul unde au fost ele create și a le judeca apoi conform criteriilor atemporale ale Binelui, ale Adevărului ori ale Frumosului – constituie o eroare seculară a inteligenței căreia Herder vrea să-i pună capăt. În loc să supună faptele normelor ideale, el arată că aceste norme au ele însele o geneză și un context, pe scurt, că nu

sunt nimic altceva decât niște fapte. El reaşază Binele, Adevărul și Frumosul la locul lor de origine, coboară categoriile eterne din cerul unde stăteau așa comod, așezându-le pe petecul de pământ unde au luat naștere. Nu există absolut, declară Herder, nu există decât valori regionale și principii adăugate. Omul e departe de a aparține tuturor vremurilor și tuturor țărilor; fiecărei perioade istorice și fiecărei națiuni de pe Terra le corespunde un tip specific de umanitate. Socrate: un atenian din secolul al V-lea înainte de Hristos. Biblia: o expresie practică – originală și conjuncturală – a sufletului ebraic. Tot ceea ce este divin este uman și tot ceea ce este uman, chiar *logosul*, aparține istoriei.

Contrar anticilor, care nu acordau succesiunii evenimentelor nici o semnificație valabilă, Herder mizează pe inteligibilitatea timpului. Spre deosebire însă de moderni, care pornesc la cucerirea lumii istorice înarmați cu norme universale, el reintegrează în durată tot ceea ce se considera a fi identic sau invariabil la om. Imaginea clasică a unui veșnic ciclu de violențe și crime îi este tot atât de străină ca și ideea, introdusă de Voltaire, a unei victorii progresive a rațiunii asupra obiceiurilor și prejudecăților. După Herder, istoria nu se poate disocia de rațiune așa cum fac moralistii ce denunță, cu o indignare monotonă, ferocitatea sau nebunia oamenilor. Devenirea nu se poate nici ea raționaliza așa cum făceau filozofii secolului bizuindu-se pe progresul cunoașterii, adică pe mișcarea lentă, continuă și lineară a civilizației. Nu istoria este rezonabilă sau rațională, ci rațiunea este istorică: formele pe care

umanitatea nu încetează să le genereze își au fiecare existența lor autonomă, necesitatea lor immanentă, rațiunea lor specifică.

Această filozofie a istoriei reclamă o metodă opusă celei preconizate de Voltaire: în loc să supună infinita plasticitate umană unei facultăți pretins identice ori unei măsuri uniforme; în loc să „dezrădăcineze o anume virtute egipteană specifică din locul său, din timpul său și din copilăria spiritului omenesc, pentru a-i exprima valoarea utilizând măsurile unui alt timp“, ar trebui să se compare ceea ce se poate compara: o virtute egipteană cu un templu egiptean; Socrate cu compatrioții și contemporanii săi mai degrabă decât cu Spinoza sau Kant.

Or, după Herder, orbirea lui Voltaire reflectă aroganța națiunii sale. Dacă el gândește fals, dacă unifică greșit multitudinea situațiilor istorice, o face pentru că este pătruns de superioritatea țării sale (Franța) și a vremurilor sale (secolul Luminilor). Judecând istoria cu măsura a ceea ce el numește rațiune, păcătuiește prin vanitate: înalță la nivelul eternității un mod de a gândi particular și provizoriu. Același spirit de cucerire acționează în voința de a „domina oceanul tuturor popoarelor, tuturor timpurilor și tuturor locurilor“ și în predispoziția raționalismului francez de a se răspândi dincolo de limitele naționale și de a subjuga restul lumii. El aplică evenimentelor trecute aceeași constrângere intelectuală pe care Franța o aplică celorlalte națiuni europene, în special Germaniei. În fond, el urmărește în trecut opera de asimilare forțată pe care Iluminismul

e pe cale să o realizeze în spațiu. Și Herder vrea ca, prin aceeași mișcare, să corecteze o greșeală și să combată un imperialism, să elibereze istoria de principiul identității și să redea fiecărei națiuni mândria ființei sale incomparabile. Dacă el pune atâta ardoare în transformarea principiilor transcendente în obiecte istorice, e pentru ca ele să-și piardă, o dată pentru totdeauna, puterea de intimidare pe care o au prin poziția lor dominatoare. Cum nimeni nu este profet *în afara* țării sale, popoarele nu mai au de dat socoteală decât față de ele însele. Nimic, nici un ideal neclintit și valabil pentru toți, independent de locul său de origine și superior împrejurărilor, nu trebuie să pătrundă în individualitatea lor ori să-l îndepărteze de geniul pe care îl poartă: „Să ne urmăm calea proprie [...]. Să lăsăm oamenii să ne vorbească de bine sau de rău națiunea, literatura, limba; ele sunt ale noastre, sunt noi înșine, și aceasta e de ajuns.“¹

Dintotdeauna, mai precis de la Platon și până la Voltaire, diversitatea umană a fost adusă în fața tribunalului valorilor; cu apariția lui Herder, tribunalul diversității condamnă toate valorile universale.

În 1774, Herder este un francțiror, iar gândirea iluministă se bucură de un prestigiu considerabil, în special în Prusia lui Frederic al II-lea. A trebuit să vină deruta de la Jena și ocupația napoleoniană pentru ca ideea de *Volksgeist* să se lanseze cu adevărat. Germania,

1. Herder, citat în Isaiah Berlin, *Vico and Herder*, Chatto & Windus, London, 1976, p. 182.

fărâmițată într-o multitudine de principate, își regăsește sentimentul unității în fața Franței cuceritoare. Exaltarea identității colective compensează înfrângerea militară și aservirea înjositoare care e prețul ei. Națiunea se despăgubește de umilința pe care o suferă, descoperindu-și cu încântare cultura. Pentru a-și uita neputința, se dedică teutomaniei. Valorile universale prin care Franța își justifică hegemonia sunt respinse în numele specificității germane, iar poezilor și juriștilor le revine misiunea de a dovedi această germanitate ancestrală. Juriștii trebuie să celebreze soluțiile tradiționale, obiceiurile, maximele și dictoanele care stau la baza dreptului german, operă colectivă, rod al acțiunii involuntare și tacite a spiritului națiunii. Poezilor le revine să apere acest geniu național împotriva pătrunderii ideilor străine; să curețe limba înlocuind cuvintele germane de origine latină cu altele pur germane; să scoată la lumină tezaurul ascuns al cântecelor populare și, în însăși practica lor, să ia exemplu de la folclor, stare de prosepțime, de inocență și de perfecțiune în care individualitatea unui popor e încă neatinsă, exprimându-se la unison.

Filozofii iluminiști se defineau ei înșiși ca „legislatori pașnici ai națiunii”¹. Stăpâni ai adevărului și ai justiției, ei opuneau despotismului și abuzurilor echitatea unei legi ideale. Odată cu romantismul german, totul se răstoarnă: depozitari privilegiați ai *Volksgeist*-ului,

1. Chamfort, citat în Paul Bénichou, *Le sacre de l'écrivain*, Corti, Paris, 1973, p. 30.

juriștii și scriitorii combat în primul rând ideile de rațiune universală ori de lege ideală. Cultura nu mai înseamnă pentru ei a face să dea înapoi prejudecățile și ignoranța, ci a exprima, în singularitatea sa ireductibilă, sufletul unic al poporului ai cărui ocrotitori sunt.

Umanitatea se declină la plural

În același timp, Franța își revine după traumatismul Revoluției, iar gânditorii tradiționaliști îi acuză pe iacobini de a fi profanat geniul național prin teorii abstracte.

Fără îndoială că revoluționarii au distrus vechiul regim în strigăte de „Trăiască națiunea“; dar ceea ce caracteriza acest nou subiect colectiv nu era originalitatea sufletului său, ci egalitatea care domnea între membrii săi. Iată ce spunea Sieyès: „Națiunea este un corp de asociați trăind sub aceeași lege și fiind reprezentați de aceeași legislatură.“¹ *Asociați*: acest singur cuvânt pune în umbră un trecut milenar și, în numele națiunii, ștergea brutal istoria națională. Divizarea în categorii era anulată; nu mai existau nici nobili, nici preoți, nici judecători, nici oameni de rând, nici țărani, ci numai oameni care beneficiau de aceleași drepturi, fiind supuși acelorași obligații. Printr-un singur cuvânt, Sieyès proclama sfârșitul sistemului ereditar: a te prevala

1. *Qu'est-ce que le Tiers-État?*, PUF, colecția Quadrige, Paris, 1982, p. 31.

Cuprins

La umbra unui cuvânt mare	7
-------------------------------------	---

I. ÎNRĂDĂCINAREA SPIRITULUI

<i>Volksgeist</i>	11
Umanitatea se declină la plural	17
Căldura maternă a prejudecății	28
Ce este o națiune?	35
O convorbire cu Eckermann	42
Explozibilul cel mai periculos al timpurilor moderne	49

II. TRĂDAREA GENEROASĂ

O lume dezoccidentalizată	61
Cea de-a doua moarte a omului	69
Portretul decolonizatului	78
Rasă și cultură	88
Dublul limbaj al UNESCO	93

III. SPRE O SOCIETATE PLURICULTURALĂ

Disparația apărătorilor lui Dreyfus	103
O pedagogie a relativității	109

Cultura din bucăți	116
Dreptul la servitute	120

IV. NOI SUNTEM LUMEA, NOI SUNTEM COPIII

O pereche de cizme face cât Shakespeare	129
Măria Sa consumatorul	138
„O societate intrată în fine în adolescență“	145
Strigoii și fanaticul	155